

Spinoza'nın Metafizikinde Üç Ana Kavram: Töz, Sıfat ve Tavır

Arş. Gör. Yunus BAYRAK *

ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, I/1, Aralık 2015, Sayfa: 187-197

ÖZET

On yedinci yüzyılın önemli düşünürlerinden birisi olan Benedictus (Baruch) Spinoza (1632-1677), Tanrı kavramını, felsefesinde merkezi bir yere taşımıştır. Metafizik kavramı ve metafizik kapsamında değerlendirilen Tanrı, töz gibi kavramların kendisinden önceki anlayışlarla benzerlikleri bulunmakla birlikte Spinoza'da önemli sayılabilecek anlam değişikliklerine uğradığı görülür. Bu makalede, Tanrı ile doğrudan ilişkili olan "töz, sıfat ve tavır"ın ne olduğuna ve bu kavramların Spinoza'nın metafizikindeki önemi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Metafizik, Sıfat, Tanrı, Tavır, Töz.

Three Major Concepts In The Metaphysics Of Spinoza: Substance, Attribute And Attitude

ABSTRACT

In Spinoza's philosophy, one of the most important philosophers of the seventeenth century, the concept of God occupies a central position. Being evaluated in the scope, and the concept of metaphysics, concepts of God and substance shares some similarities with past understandings they changed significantly in Spinoza's philosophy. In this study, God related concepts of "substance, attribute, and attitude" will be investigated and their importance in Spinoza's metaphysics will be focused on.

Key Words: Attitude, Attribute, God, Metaphysics, Substance.

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

Giriş

Spinoza, felsefe geleneği içinde Tanrı anlayışı en fazla tartışma konusu edilen filozofların önde gelenlerinden birisidir. Felsefe geleneği içerisinde genel bir kabul olarak panteist bir Tanrı anlayışını benimsediği iddia edilirken, kimilerine göre pan-enteist, ateist, materyalist ve naturalist, hatta kimilerine göre de ailesinin de mensubu olduğu bir Yahudi'dir. Ona, birbirinden farklı, hatta birbirine zıt anlayışların atfedilmesinde, ortaya koyduğu yeni Tanrı anlayışının büyük oranda etkisinin olduğu söylenebilir.

Spinoza'nın, *Etika* adlı eserinin ilk bölümü, Tanrı hakkındadır. Burada ilk olarak, varlıkları, daha sonra da zaman zaman Tanrı ile aynı anlamda kullandığı töz kavramını tanımlar. O, Tanrı tanımına, öncelikle varlığın tanımlanmasıyla başlar. Ona göre var olan şeylerin, var olmasını sağlayan bir nedeni vardır. Başka bir deyişle, var olan her şey, bir nedenin etkisidir ya da o nedenin etkisi ile var olur. Diğer taraftan, kendisi de, bir başka şeyin nedeni olabilir. Bir önceki neden bir sonrakinin nedeni olduğuna göre nedenler zinciri sonsuza kadar devam edip sürecektir. Böyle bir durumda ise nedenler zinciri ontolojik bir sorun doğurur. Yani nedensellik zincirinin başındaki ilk nedenin, neyin sonucu olduğu, varoluşunu neye borçlu olduğu sorusu sorun oluşturabilir. Zincirin başında eğer bir ilk neden varsa, bu ilk nedenin, aynı zamanda, 'kendi kendisinin nedeni', olması gerekir. Bu nedensellik zincirinin başında öyle bir şey bulunmalıdır ki, özünde var olmak olsun; başka bir deyişle, varlığı kendi özünün gereği olsun. Spinoza'ya göre, kendinin ve var olan her şeyin ilk nedeni, Tanrı'dır. Ancak Tanrı, evrende var olan her şeyin, sadece ilk nedeni olarak kalmaz, aynı zamanda, var olan her şeyin özü, her şeyin altında yatan saf varlık ya da tözdür.¹

Spinoza 'kendi kendisinin nedeni' olan şeyi, 'özü varlığı kuşatan, başka bir deyişle, doğası ancak var olarak tasarlanabilecek olan şey' olarak tanımlar.² Tanrı, bu anlamda kendi kendisinin nedenidir ve özü varlığını kuşatır; yani varlığı olmaksızın doğası bilinemez. Aynı zamanda, Tanrı'nın özü varlığı ile özdeştir, yani öz ve varlık aynıdır. Onun metafiziğinde üç ana deyim vardır: töz, sıfat (öznitelik) ve tavır (görünüş, kip). Bunların ne anlama geldiği ve birbirleriyle olan ilişkilerini açıklamak konuyu anlaşılır kılmak açısından gereklidir. Bu bağlamda, töz, sıfat, tavır ve Tanrı kavramlarını açıklamakta yarar vardır.

¹ Moris Fransez, **Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla**, Yol Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 143-144.

² Benedictus de Spinoza, **Ethica**, çev. Çiğdem Dürüşken, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 33 ; Benedictus de Spinoza, **Etika**, çev. Hilmi Ziya Ülken, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s. 31; Benedict de Spinoza, **Etics**, edited and translated by Edwin Curley with an Introduction by Stuart Hampshire, Penguin Books, 1996, s. 1. Bundan sonra **Etika**'dan alıntılar, sırasıyla **Etika**'nın Çiğdem Dürüşken çevirisi, Hilmi Ziya Ülken çevirisi ve Edwin Curley'in İngilizce çevirisinden yapılacaktır.

Töz

Spinoza, 'kendi başına var olan ve kendisi ile tasarlanan, yani kendisini teşkil edecek başka hiçbir fikrin yardımı olmaksızın hakkında fikir edinilen şeye töz' der.³ Tözün tanımından, mantıksal olarak şu sonuçlar çıkarılabilir: birincisi; töz kendi kendisinin nedenidir, yoksa kendinden başka bir nedenle var olur ve töz olmazdı. İkincisi; töz sonsuzdur, eğer sonlu olsaydı kendisini sınırlayacak olan ve dolayısıyla kendilerine tabi bulunacağı başka tözlerle ilişkide olurdu. Sonluluk, sınırlı olmayı ifade ettiğinden, tözün sınırlı olmadığını onun sonsuz olması ortaya koyar. Üçüncüsü; töz bir tanedir. Çünkü eğer iki töz olsaydı bunlar birbirlerini sınırlar ve bağımsız olmaz, yani töz olmazlardı. Bu yüzden, hiçbir şeye tabi olmayan ve her şeyin kendisine tabi olduğu bir tek töz vardır. Bunun dışında kalan bütün şeyler, ya bu tözün sıfatları ya da bunun görünüşleri olan tavrırlardır. Töz tek olduğu ve hiçbir şeye tabi olmadığı için mutlak olarak özgürdür. Böylece o, sadece kendi kendisi tarafından belirlenmiştir ve kendi kendisi tarafından belirlenmişliği onun özgürlüğü olmuştur. Bu anlamdaki bir özgürlüğe göre tek özgür odur. Dolayısıyla, onun özgürlüğü bir baskı ile değil, zorunlulukla aynı anlama gelmekte ve onun zorunluluğu özgürlüğü demektir. Töz, ezeli, ebedi ve zorunludur. Spinoza'nın, skolastik söylemle ifade ettiği gibi, tözün özü var olmayı gerektirir. Ona göre, özü varlığını kuşatan varlık, 'zorunlu varlık'tır ve zorunlu olması da özünün var olmayı gerektirmesi demektir.

Spinoza'ya göre, sonlu olmak birtakım olumsuzlukları, sonsuz olmak ise mutlak olumluluğu dile getirir. Bu nedenle, kendi kendisinin nedeni olan, özü zorunlu olarak varlığını kuşatan ve varlığı var olmayı gerektiren tek töz, mutlak olumluluğun bir ifadesi olarak sonsuzdur. Tözün bölünüp bölünemeyeceği hususu ise, en temelde tözün sonsuzluğu ile ilgili bir mesele olduğundan, sonsuz olma ile bölünemezlik arasında, önemli bir ilişki vardır. Spinoza, mutlak olarak sonsuz olan bir tözün bölünemez olduğunu söyler ve tözün bölünemezliğini onun sonsuz olmasından çıkarır. Eğer töz bölünebilir olursa, mutlak olarak sonsuz olan tözün de, sonsuz parçalara bölünmüş olması söz konusu olacaktır. Böyle bir mantıksal varsayım Spinoza'ya göre, şu sonuçlardan dolayı geçerli değildir: Bölünen her bir parça sonsuz olur. Böyle bir durumda, aynı doğada ya da aynı sıfatta birden fazla töz olabilir. Dolayısıyla, parçalara bölünen töz, bölünmeden dolayı tözlük doğasını kaybeder ve töz olmaktan çıkar.⁴

Çoklu ya da dualist töz anlayışını monist bir yapıya indirgeyen Spinoza'ya göre, sıfat (öznelik) olarak ruh ve beden ikiliği kabul edilmekle birlikte, bu ikisi arasında bir paralellik vardır. Yani bu ikisi tamamen birbirinden ayrı tözler ol-

³ Benedictus de Spinoza, **Ethica**, s. 33; (s. 31; s. 1).

⁴ M. Kazım Arıcan, **Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, ss. 62-63.

mayıp, bir ve aynı gerçekliğin, yani Tanrı'nın sıfatlarıdır. Bu yüzden Spinoza'ya göre tek bir töz vardır. Töz kendi cinsinden üstün olarak mükemmeldir ve doğası gereği sonsuzdur. Dolayısıyla doğada, aynı niteliğe sahip iki töz olamaz ve töz bir başka töz tarafından meydana getirilemez. O halde, birçok tözden bahsedilemez ve mutlak bir varlığın ifadesi olarak, sadece tek bir töz vardır. Spinoza, tözle Tanrı'yı aynı şey olarak algıladığından dolayı, birden çok tözün olması, mutlak anlamda tek töz anlayışını ortadan kaldıracağı gibi, bu, doğada aynı sıfatlara sahip birçok Tanrı olması anlamına gelir. Onun tek olarak algıladığı töz, tüm olumlu niteliklere sahip olan üstün bir varlıktır. Çünkü töz, var olması başka bir şeyden dolayı olmayan, sadece kendinden olandır. Dolayısıyla, bütün öteki kavramlar, sadece töz kavramı altında toplanabilir. Töz kavramını kurmak için başka bir şeyin kavramına ihtiyaç duyulmaz ve o başka bir kavramdan türetilemez.

Spinoza'da, töz ile bir ve aynı anlama gelen Tanrı, "mutlak olarak sonsuz bir varlığa, yani sonsuz sıfatları olup başsız ve sonsuz (ezeli) özü, bu sonsuz sıfatlarında her biriyle ifade edilmiş olan töz"dür.⁵ Onun bu tanımıyla, mutlak olarak sonsuz bir varlık olan Tanrı kavramını, geleneksel Tanrı kavramında olduğu gibi, üstün bir surette mükemmel varlık şeklinde tanımladığı söylenebilir. Dolayısıyla Spinoza'nın tanımında iki kavram ön plana çıkar. Birincisi, geleneksel Tanrı tanımında olduğu gibi Tanrı'nın üstün olarak mükemmel bir varlık olmasıdır. Diğeri ise, Tanrı'nın mutlak olarak sonsuz bir varlık olmasıdır.

Bir töz, zorunlu olarak sonsuzdur. Dolayısıyla, doğada birden fazla töz olamaz. Bu zorunlu olarak var olan, özünde var olmak bulunan, bölünmez, tek ve sonsuz töz, Tanrı ya da Doğadır. Tanrı'dan başka hiçbir töz olamaz, var olan her şey Tanrı'dadır ve Tanrı olmadan hiçbir şey var olamaz.⁶ Tanrı'nın evrenin yaratıcısı olmayıp, evrenin tümü ile bir ve aynı şey olduğu fikri yeni sayılabilecek bir öneridir. Spinoza, bu fikrin kabul edilmesinin kolay olmadığını farkındadır. Bu zorlukla baş edebilmek için Spinoza, bu önermelerine bir takım açıklamalar yapar.

Hiç şüphe etmem ki, şeyler üzerinde bütün bulanık olarak hüküm yürütenlerle onları ilk nedenleriyle tanımaya alışmamış olanlar, var oluşun tözün doğasının sonucu olduğunu anlamakta güçlük çekerler. Bunun sebebi şudur ki, bu türlü kimseler, tözün değişiklikleriyle asıl tözleri asla ayıramazlar ve zaten şeylerin nasıl meydana geldiğini bilmezler. Bundan dolayı, doğal şeylerin ilkesi diye gördüklerini tözlerin ilkesi saydıkları olmuştur. Dolayısıyla, şeylerin hakiki nedenlerini bilmeyenler, her şeyi birbirine karıştırırlar; zekalarının hiçbir itirazına uğramadan, ağaçları nasıl yapıyorlarsa konuşan insanları da öyle yapmaya kalkarlar. İnsanların hayat sıvasından olduğu kadar, taştan da doğacağını ve herhangi bir şeklin aynı suretle herhangi başka şekle geçebileceğini kabul ederler.

Aynı şekilde, Tanrı'nın doğasını insan doğası ile karıştıranların hepsi, kolaylıkla Tanrı'da sırf insan duygulanışlarını varsayarlar ve bu duygulanışların ru-

⁵ Benedictus de Spinoza, **Ethica**, s. 33; (s. 32; s. 1).

⁶ Benedictus de Spinoza, **Ethica**, ss. 37-39; (ss. 35-40; s. 3-4).

humuzda nasıl meydana geldiğini bilmedikleri zaman olur. Fakat eğer insanlar tözün doğasına dikkat etselerdi, yalnızca 'var olmak bir tözün doğası gereğidir' önermesinin gösterdiği gibi, tözün doğası zorunlu olarak varlığı gerektirdiğinden şüphe etmemekle kalmazlar, aynı zamanda bu önerme hepsi için bir aksiyom teşkil eder ve en ortak kavramlar arasına konmuş olurdu. Çünkü, töz deyince, kendi başına var olan ve kendi kendisiyle tasarlanan şeyi anlayacaklardı ve değişiklik deyince de başka biriyle var olan ve ancak başka birini tasarlayarak tasarlanan şeyi anlayacaklardı.⁷

Spinoza, Tanrı'nın tek ve sonsuz töz olduğunu kanıtladıktan sonra, Tanrı'nın aynı zamanda, tasavvur edilebilecek her türlü şeyin, her türlü olayın etkileyici ve ilk nedeni olduğunu; ayrıca, her türlü nedensellik ilkesinin, Tanrı'nın kendisi olduğunu açıklamaya girişir. Tanrı, tasarlanabilecek her şeyin etkileyici nedenidir. "Evrandeki sonsuz sayıdaki şeyler, hep Tanrısal doğadaki zorunluluktan türer."⁸ Tanrı, tek özgür nedendir. Spinoza'ya göre özgürlük, kendi doğasındaki zorunluluğa uyarak hareket etmektir.⁹ Tanrı, sadece kendi doğasındaki yasalara göre davrandığı, hiçbir zorlamaya maruz kalmadan, sadece kendi doğasındaki zorunluluğa uyarak var olduğu için, tek özgür nedendir. Spinoza'ya göre töz ile bir ve aynı şey olan Tanrı'nın sonsuz sıfatı vardır; töz ve sıfat dışındaki her şey de tavrılardan ibarettir.

Sıfat ve tavır

Spinoza'ya göre sıfat, tözde, onun özünü meydana getirmek üzere algılanan şeydir. Tavır ise, tözün uygulanışına, başka bir deyişle, kendi kendisine değil, başka bir şeyde var olan ve ancak bu başka şey yardımıyla tasarlanan şeydir.¹⁰ Tözün her biri kendine göre Tanrı'nın özünü ifade eden sonsuz sıfatları vardır. İnsan zekası bunlardan ikisini bilir: yer kaplama ve düşünce. Kozmos tözü yer kaplar ve düşünür; o, aynı zamanda bütün cisimlerin tözü veya madde ve bütün ruhların tözüdür. Spinoza ontolojisinde madde ve ruh Descartes'ta olduğu gibi, birbirine zıt iki töz oluşturmazlar. Bunlar aynı bir tözü düşünmenin iki ayrı şekli, bir tek ve aynı şeye verilen iki ayrı addır. Tözün sıfatlarından her biri görece sonsuzdur. Töz mutlak olarak sonsuzdur. Şu anlamda ki, onun dışında hiçbir şey yoktur; sıfat ancak kendi cinsinde sonsuzdur. Yer kaplama, yer kaplama olarak, düşünce de düşünce olarak sonsuzdur. Ama ne yer kaplama ne de düşünce mutlak olarak sonsuzdur. Çünkü tözün bizim bilmediğimiz sıfatlarını hesaba katmasak bile, yer kaplamanın yanında düşünce, düşüncenin yanında yer kaplama vardır. Töze gelince, o, var olan şeylerin bütünüdür. Yer kaplama olarak sonsuz olan yer kap-

⁷ Benedictus de Spinoza, **Ethica**, s. 43; (ss. 37-38; s. 4).

⁸ Benedictus de Spinoza, **Ethica**, s. 79; (s. 50; s. 13).

⁹ Benedictus de Spinoza, **Ethica**, s. 33; (s. 32; s. 2).

¹⁰ Benedictus de Spinoza, **Ethica**, s. 33; (s. 32; s. 1).

lama, bütün varlıkları kendinde toplamaz, çünkü bundan başka, sonsuz düşünce ve onun oluşturduğu ruhlar vardır; bunun gibi düşünce de varlıkların bütününe oluşturmaz, çünkü onun yanında yer kaplama ve cisimler vardır.¹¹

İlk bakışta töz teorisini sıfatlar teorisine uzlaştırmak güç gibi görünür. Gerçekten, birincisine göre töz, mutlak olarak belirli olmayan varlık; ikincisine göre, onun sıfatları ve hatta sonsuz sıfatları vardır. Bu durumda Spinoza'nın Tanrısı, hem hiçbir sıfatı olmayan varlık, hem de sonsuz sıfatları olan varlık gibi görünür. Spinoza'nın, Yeni Platoncular ve sıfat izafe etmeyen Yahudi ilahiyatçıları gibi, sıfatlarla, aklın üstünde, anlaşılmaz ve ad verilemez varlık olan Tanrı'da içkin nitelikleri değil, ama zekanın Tanrı'yı kendileriyle düşündüğü görüş noktalarını, tamamıyla subjektif ve insani düşünme ve konuşma şekillerini kastedebileceği sanıldı; şu halde, sıfat, tam anlamıyla, insan aklının Tanrı'ya yüklediği, verdiği, adeta kattığı şey olup, gerçekten objektif olarak veya Spinoza'nın deyimiyle formal olarak Tanrı'da bulunan şey değildir; zihin, kendiliğinde öyle olmadığı halde, tözü, düşünen ve yer kaplayan bir şey gibi tasarlayacaktır. Ancak, Spinoza'nın sıfat hakkında verdiği tanım bu yorumu haklılaştırır. Çünkü sıfat, "zihnin tözde, onun özünü oluşturduğunu düşündüğü şey" veya "zihnin tözde sanki onun özünü oluşturuyormuş gibi düşündüğü şey" olarak tanımlanabilir. Eğer bu ikinci tanım doğru olsaydı, Spinoza tözün yer kaplayan ve düşünen olduğunu, ne de özellikle onun hakkında tam bir fikrimiz bulunduğunu söyleyebilirdi. Aslında filozofun çelişik gibi görünen iddiaları arasındaki uyumsuzluk yalnızca görünüştedir ve bir yanlış anlamadan gelmektedir. Tanrı'ya mutlak olarak belirli olmayan varlık demekle Spinoza, Tanrı'nın mutlak olarak belirlenmemiş varlık olduğunu değil; fakat aksine, sıfatlarında mutlak olarak sınırsız varlık, pozitif, somut, en yüksek derecede gerçek, yani kendisinde mümkün olan bütün sıfatları toplayan ve onlara ölçsüz olarak sahip bulunan varlık olduğunu söylemek ister.¹²

Spinoza'ya gelinceye kadar çoğu düşünürü göre varlık, ya 'kendi kendinde' ya da 'başka bir şeyde' varlık diye tasnif edilmiştir. Yani, varlık, ya kendi kendisiyle ya da başka bir şey yardımıyla vardır. Var olan her şey töz ve ilinek ya da 'zorunlu varlık' ve 'mümkün varlık' şeklinde adlandırılmıştır. Spinoza *Etika*'da, var olan şeyleri 'kendinde olan' ve 'başka şeyde olanlar' diye iki kısma ayırır. Diğer bir ifadeyle, bu, 'kendi başına var olan' ve 'kendi başına var olmayan' ayrımıdır. Böylece Spinoza'nın, kendisinden öncekilere benzer bir şekilde varlığı tasnif ettiği görülür. Bunlardan ilki, yani 'kendi başına var olan' onun töz teorisine, ikincisi, yani 'kendi başına var olmayan' tavrı teorisine karşılık gelir. 'Kendinde olan' varlığın, başka bir şey aracılığı olmaksızın, bizatihi kendi kendisiyle tasarlanması, algılanması ve bilinmesi demektir. Söz konusu varlığın, kendi kendisinin nedeni olması ise; özünün varlığını kuşatması ve doğasının varlığı olmaksızın algılanamaması demektir.

¹¹ Alfred Weber, **Felsefe Tarihi**, çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, ss. 230-231.

¹² Alfred Weber, **Felsefe Tarihi**, ss. 231-232.

Yani, 'kendinde olan' varlık, kendi başına algılanan, kendi kendisinin nedeni olan ve özü varlığını kuşatan bir varlıktır. Spinoza'nın 'kendinde olmayan', yani, kendi başına var olamayan varlık tanımına göre, bu varlıklar, kendinde olan varlık dışındaki tüm varlıkları kapsar. Dolayısıyla bu varlıklar, kendi başına algılanamayan, ancak başka bir varlığın yardımıyla algılanabilen, kendi kendisinin nedeni olmayan ve özü varlığını kuşatmayan varlıktır.¹³

Var olanlar açısından bakıldığında Spinoza'nın, var olanları iki kısımda ele aldığı görülür. Bunlardan ilki, var olmak için kendinden başka hiçbir varlığa muhtaç olmayan mutlak, zorunlu, sonsuz, mükemmel ve özü varlığını kuşatan varlık ya da tözdür. Böyle bir varlık, ancak Tanrı olabilir. O'nun dışında hiçbir varlık O'nunla aynı niteliklere sahip olamaz. Diğeri ise, var olmak için kendinden başka bir varlığa ya da kendinden daha yetkin bir varlığın var etmesine gerek duyan varlıktır. Spinoza, böyle bir varlığa 'tikel, mümkün, sonlu, özü varlığını kuşatmayan varlık ya da tavır' der.¹⁴ Onun bu değerlendirmelerinden Tanrı ve diğer varlıklar diye temel bir ayırım ortaya çıkar. Bu, en genel şekliyle, mutlak töz olan Tanrı ve tavırlar olarak ifade edilebilir.

Evrende varlığına tanık olunan şeyler, bir tek temel varlık ya da tözün çeşitli görünüşleri, tavırları olarak karşımıza çıkar. Töz, anlaşılması daha derindeki başka bir şeyin anlaşılmasına bağlı olmayan saf ve gerçek varlıktır. Oysa tüm diğer varlıklar, bu tözün değişimlerinden başka bir şey değildir ve anlaşılmaları, tözlerinin de kavranmış olmasına bağlıdır.¹⁵ Spinoza'nın töz hakkındaki görüşlerine dayanarak, her ne kadar Aristotelesçi gelenekten ayrılssa da, yine de onun töz anlayışında bu geleneğe ait bazı etkilerin olduğunu söylemek mümkündür. Aristotelesçi geleneğin, tözü, bağımsız varlığı olan bir şey olarak ele almaları ve töz-ilinek ayırımı, bu geleneğin ve Spinoza'nın töz anlayışının ortak noktalarıdır.

Tavırlar, gerçeğin geçici olarak büründüğü herhangi bir özel nesne ya da olay, özel biçim ya da kalıptır. Bütün bunlar, nesnelere ardındaki ve altındaki sonsuz değişmez bir gerçeğin biçimleri ve kılığıdır. Tavırlar, ne yanılısma ne de gerçek dışıdır. Bizzat gerçekliğin kendisini ifade etmesinin biricik yoludur. Tavırlardan soyutlanmış bir töz var olamaz. Ama onlar tözün kısımları değil, onun halleri, tavırları ve işlemleridir.¹⁶ Kendi kendisinin nedeni olan, kendi başına var olan ve kendisiyle tasarlanan şey olarak tanımlanan 'töz', tözün özünü meydana getirmek üzere algılanan şey olarak tanımlanan 'sıfat' ve başka bir şeyde var olan, sadece bu başka şey yardımıyla tasarlanan şey olarak tanımlanan 'tavır' kavramları Spinoza'nın metafizikle ilgili düşüncelerinin özünü oluşturduğu söylenebilir.

¹³ Benedictus de Spinoza, **Ethica**, ss. 33-37; (ss. 31-34; ss. 1-4).

¹⁴ Benedictus de Spinoza, **Ethica**, s. 33; (s. 32; s. 1).

¹⁵ Moris Fransez, **Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla**, s. 144.

¹⁶ Tuncay Ceylan, "Belirlenimci Etik'te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük-Zorunluluk Bağıntısı ve Rasyonalite", **Kaygı Dergisi**, Sayı: 19, 2012, s. 57.

Spinoza'ya göre Tanrı, tavırlarının olduğu her şeydir; ama tavırları onun olduğu şey değildir. Tıpkı bütünü, parçalarının olduğu her şey olmasına karşın, tüm parçaların bütünü olduğu şey olmaması gibi. Tanrı, tüm şeyleri, tavırları yaratmaz; Tanrı, hiçbir şeyi yaratmaz, her şey onun özünden zorunlu olarak çıkar veya türer. Tüm şeyler, tıpkı bir üçgenin tanımından onun iç açılarının toplamının iki dik açığa eşit olmasının çıkması gibi, Tanrı'dan çıkarlar.¹⁷ Doğada zorunsuz (olumsal) olan hiçbir şey yoktur. Orada her şeyin şu ya da bu şekilde var olması ve bir eser meydana getirmesi, Tanrısal doğanın zorunluluğu ile gerektirilmiştir. Var olan her şey, Tanrı'da vardır ve Tanrı tarafından gerektirilmiştir. Tanrı için bile zorunsuz şeydir, denemez. Çünkü o, zorunsuz bir şekilde değil zorunlu olarak vardır, onun zorunluluğu kendi doğasındadır. Tanrı'nın tavırları da, zorunlu olan Tanrısal doğanın zorunlu üretimleridir. Tanrı bu tavırların sadece var olmaları bakımından değil, aynı zamanda bir eser meydana getirmeleri gerektirilmiş gibi görülmeleri bakımından da nedenidir. Eğer Tanrı tarafından gerektirilmiş değil iseler, kendi kendilerini gerektirmeleri zorunsuz değil, imkansızdır. Aynı şekilde, Tanrı onları gerektirmiş ise, onların kendi kendilerini gerektirilmemiş kılmaları da zorunsuz değil, imkansızdır. Öyleyse her şey Tanrısal doğanın zorunluluğu ile sadece var olmada değil, aynı zamanda şu ya da bu şekilde var olma ve bir şey meydana getirmede gerektirilmiştir.¹⁸

Etika'nın ilk cümlesinde “kendi kendisinin nedeni ile özü varoluşu içereni veya var değilse kavranamayanı anlıyorum” diyen Spinoza, Tanrı'nın varoluşuna dair ontolojik bir kanıt yapar. Eğer bir şey, ister düşünce ister nesne olsun, varsa, o, var olan tek bir şey olarak vardır. Bu durumda başka bir şey tarafından sınırlanmaz ve bu yüzden de sonsuzdur, tamdır. Sadece kendi doğasının yasalarından hareketle iş görmek durumundadır. Onun dışında bir şey olmadığı için, o kendi kendisinin nedeni olarak düşünülmektedir veya eğer bir şey, ister düşünce ister nesne olsun, varsa, o, birtakım şeylerden biri olarak vardır ki, bu durumda her bir şey diğer şeylerin her biri tarafından sınırlanır ve her biri ile ilişkilidir. Tüm bu şeylerin toplamı, aralarındaki ilişkileriyle, bir sistem oluşturuyor olarak düşünülmelidir. Spinoza, tüm şeylerin bir sistem oluşturduğunu göstermiş olduğunu ve bu şekilde bir düzenlenişin dereceleri, katları hakkında hiçbir şey söylemeden bunu göstermiş olduğunu düşünür. Varılan sonuç, salt epistemolojik değil, aynı zamanda ontolojiktir. Yani sonuç, tüm şeyleri düzenli bir sistem olarak deneyimlemek durumunda olduğumuzu değil, tüm şeylerin zaten bir sistem olarak var olduğunu, bir sistemin var olduğunu söyler.¹⁹

Doğanın sistemi, insanlar tarafından düşünce veya yer kaplama olarak de-

¹⁷ Solmaz Zelyut Hünler, *Spinoza*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2003, s. 14.

¹⁸ Tuncay Ceylan, “Belirlelenimci Etik'te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük-Zorunluluk Bağlantısı ve Rasyonalite”, s. 58.

¹⁹ Solmaz Zelyut Hünler, *Spinoza*, ss. 14-15.

neyimlenir. Bu sıfatlar birbirine indirgenemez, özdeşleşemez ama yine de, bir ve aynı gerçeğin ifadeleri veya görünüşleridir. Bu iki sifattan hiçbiri diğerinden önce veya diğerinden daha gerçek değildir. Düşünce, bir nesnenin veya bir durumun düşüncesidir. Yer kaplayan nesne ise, düşünceyi örnekler ve yayılımlı olan, düşüncecinin örneğidir. Sıfatlar algı kategorileri değildir. Onlar, tözün özünün biricik ifadeleridir. Onların sayısı hiçbir şekilde sınırlı değildir. Spinoza, yer kaplayan tözü, yani yayılım (yer kaplama) sıfatı ile kavranan tözü, bölünmez, ayrılmaz olarak ve uzam bakımından sonsuz olarak düşünür. Sonsuz sayıda ve nitelikte olan sıfatların arasında bizim bildiğimiz iki tanesinin, yani düşünce ve yayılımın, kendi başlarına hiçbir var oluşu, hiçbir bağımsız var oluşu yoktur. Töz olmaksızın onlar ne var olabilir ne de bilinebilir. Öte yandan ne töz ne de onun sıfatları, dolaysız bir şekilde deneyimlenebilir. Bilinen dünya, tözün sıfatlarının tavırlarından, tezahürlerinden ibarettir. Tavırlar, yanılısamlar, görünüşün hayale dönüştüğü anlamda göz aldanmaları veya gerçek dışı değildirler. Aksine onlar, gerçekliğin kendisini ifade ettiği biricik yoldur.²⁰

Nesneler dünyasındaki tüm hareketlerin, zihinsel yaşantımızda da, tüm düşünce ve isteklerimizin nedeni, olayların gerçekleşmesini açıklayan, kendi aralarındaki bağ, sonsuz bir neden-sonuç zinciridir. Ama tüm belirleme zincirlerinin altındaki içkin neden Tanrı'dır. Başka bir deyişle, bir şey bir başka şeyle ilişkiye girerse, onu ne biçimde etkileyeceğini belirleyen ilke, Tanrı'dır. Tanrı, her şeyin içkin nedenidir. Tanrı, şeylerin sadece var oluşlarının değil, aynı zamanda, özlerinin de etkileyici nedenidir.²¹ Spinoza, görüldüğü gibi, evrensel nedenselliği ve belirlenim (determinizm) ilkesini gözler önüne sermeye çalışır.

Değerlendirme

Spinoza'nın varlık hakkındaki düşünceleri ontolojik ve epistemolojik açıdan göz önünde bulundurulduğunda, evrende varlığına tanık olunan şeyleri "töz, sıfat ve tavır" a indirgemek mümkündür. Çünkü ona göre evrendeki her şey bir tek temel varlık ya da tözün çeşitli görünüşleri, uygulanımları veya tavırlarından ibarettir. Spinoza, tözü, kendi başına var olan ve kendisi ile tasarlanan, yani kendisini teşkil edecek başka hiçbir fikrin yardımı olmaksızın hakkında fikir edinilen şey olarak tanımlar. Tözün her biri kendine göre Tanrı'nın özünü ifade eden sonsuz sıfatları vardır. Sıfat, tözde, onun özünü meydana getirmek üzere algılanan şeydir. Tavır ise, tözün uygulanışına, başka bir deyişle, kendi kendisine değil, başka bir şeyde var olan ve ancak bu başka şey yardımıyla tasarlanan şeydir. Bu bağlamda, evrendeki her şey, bu üç şeyle açıklanabilir. Kendi kendisinin nedeni olan, var olmak için hiçbir şeye ihtiyaç duymayan, özü varlığını kuşatan töz, Tanrı ile bir ve aynı şeydir. Tanrı'nın, insan zihninin 'düşünce ve yer kaplama' olmak üzere sadece

²⁰ Solmaz Zelyut Hünler, *Spinoza*, ss. 16-17.

²¹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, ss. 83-89; (ss. 54-58; ss. 16-19).

ikisini bilebildiği sonsuz sayıda sıfatı vardır. Bunlar dışındaki her şey ise, kendi kendisinin nedeni olmayan, var olmak için bir başka şeye ihtiyaç duyan, özü varlığını kuşatmayan görünüşler, duygulanımlar veya tavırlardır.

Spinoza *Etika*'da, var olan şeyleri 'kendinde olan' ve 'başka şeyde olanlar' diye iki kısma ayırır. Aslında, bu, 'kendi başına var olan' ve 'kendi başına var olmayan' ayrımıdır. 'Kendi başına var olan' onun töz teorisine, 'kendi başına var olmayan' tavır teorisine karşılık gelir. 'Kendinde olan' varlığın, başka bir şey aracılığı olmaksızın, bizzat kendi kendisiyle tasarlanması, algılanması ve bilinmesi demektir. Söz konusu varlığın, kendi kendisinin nedeni olması ise; özünün varlığını kuşatması ve doğasının varlığı olmaksızın algılanamaması demektir. Yani, 'kendinde olan' varlık, kendi başına algılanan, kendi kendisinin nedeni olan ve özü varlığını kuşatan bir varlıktır. Spinoza'nın 'kendinde olmayan', yani, kendi başına var olamayan varlık tanımına göre, bu varlıklar, kendinde olan varlık dışındaki tüm varlıkları kapsar. Dolayısıyla bu varlıklar, kendi başına algılanamayan, ancak başka bir varlığın yardımıyla algılanabilen, kendi kendisinin nedeni olamayan ve özü varlığını kuşatmayan varlıktır. Bu anlamda, evrendeki her şeyin töz ve onun tavırlarından ibaret olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ARICAN, M. Kazım, **Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- CEVİZCİ, Ahmet, **Felsefe Tarihi**, Say Yayınları, Ankara, 2012.
- CEYLAN, Tuncay, "Belirlenimci Etik'te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük-Zorunluluk Bağıntısı ve Rasyonalite", **Kaygı Dergisi**, Sayı: 19, 2012.
- COTTINGHAM, John, **Akılcılık**, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- FRANSEZ, Moris, **Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla**, Yol Yayınları, İstanbul, 2004.
- HÜNLER, Solmaz Zelyut, **Spinoza**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2003.
- NADLER, Steven, **Spinoza: Bir Yaşam**, çev. Anıl Duman, Murat Başekim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- SPİNOZA, Benedictus de, **Ethica**, çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.
- SPİNOZA, Benedict de, **Etics**, edited and translated by Edwin Curley with an Introduction by Stuart Hampshire, Penguin Books, 1996.
- SPİNOZA, Benedictus de, **Etika**, çev. Hilmi Ziya Ülken, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011.
- WEBER, Alfred, **Felsefe Tarihi**, çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998.